

ԱՌԱՔԵՆԱԼԸ

Եւ այլն անկաւ յապառամի. որ ոչ գոյր հող
բազում, և վազվաղակի բուսաւ առ ի չգոյն
հիւթայ կրկրին, ի ծագել արեւու տապաքաւ,
և զի ոչ գոյին արմատք, չորացաւ:

Աւետ. Մատթ.

Ա

Օգը սեղմ էր և տաքուկ, երկինքը պարզ և աստ-
ղազարդ: Տների ներսը չէր զրաւում մարդկանց, ուստի
ժողովուրդը լցուած էր դուրսը և զբօսնում էր սալած
մայիթերի վրայ, կամ նոր կանաչող այգիների ճեմելիք-
ներում: Շառաքոյն լուսինը, որ նոր էր բարձրանում
մթնացող հորիզոնում, խոստանում էր գեղեցիկ, լուսնկալ
գիշեր: Այդ պատճառով փողոցներում աչ ու ձախ սշա-
ցող կառքերի թուին՝ հետզհետէ աւելանում էին և այն
դեսպակները, որոնք իրենց մէջ խնամքով ծածկում էին
հեռաւոր զբօսարանների խորհրդաւոր լաճախորդներին:
Այդպիսով գրսի աղմուկը գնալով սաստկանում էր և
կենդանութիւնը տիրում ամեն տեղ:

Միայն ծերուկ փիլիսոփան, կամ գեղեցկուհուց մեր-
ժուած օրհասարը կարող էին այդպիսի ակորժելի երե-
կոյին փակուիլ տան խորշերում և մտածել՝ մինը՝ աշ-
խարհի ունայնութեան և միւսը՝ իւր վշտի ծանրութեան
վրայ: Բայց կեանքի արժէքը մեծագրել գիտցող մարդը,
մանաւանդ եթէ դա երիտասարդ էր կամ երիտասար-
դուհի, չէր կարող այդպիսի գրաւիչ ժամերին չը գրտ-
նուիլ զբօսնողների ընդհանուր ժխորի մէջ:

Սակայն արլի տես որ հենց այդպիսի մի ժամանակ՝
ներքին լարկի մի ցածուն առաստաղով՝ բայց ընդարձակ

սենեակի մէջ ժողովուած էին մի խումբ աշխույժ երիտասարդներ, որոնք չէին մտածում ոչ նորեկ զարնան, ոչ սիրուն լուսնի և ոչ ճեմելիքներում զբօսնող գեղեցկուհիների մասին: Նրանք զբաղուած էին աւելի արժանաւոր, կամ ինչպէս իրենք կասէին՝ «ազնուական» գործով: Նրանք հայ ուսանողներ էին՝ համալսարանի կամ քարձրագոյն դպրոցների վերջին կուրսերից, որոնք յաճախ ժողովուած էին այդտեղ միմեանց հետ տեսնուելու, մտերմօրէն զրուցելու, մայրենի լեզուով կարդալու, կամ հեռաւոր հայրենիքից ստացուած նորութիւնները միմեանց հաղորդելու, երբեմն էլ իրենց ցաւերի մասին միմեանցից կարծիք, կամ խորհուրդ հարցնելու:

Այդ քաղաքում, շատ կային հայ ուսանողներ, որոնց մեծ մասը իւր ազատ ժամերը տնօրինում էր այլ կերպ: Նրանցից ոմանք սիրում էին յաճախ չափել փողոցները՝ աշխարհի չար ու բարին այդ տեղերում միայն ուսումնասիրելու նպատակով. ոմանք զբաղւում էին սովորական թղթախաղով՝ ժամտնակի ձանձրոյթը անցցնելու համար. ուրիշներն այցելում էին հարուստ ընտանիքներին՝ նրանց տիրուհիներին զբաղեցնելու, կամ օրիորդների սիրտը գրաւելու յուսով, և երբ չէին յաջողում ոչ մինի և ոչ միւսի մէջ, շատանում էին համեղ ընթրիքներ վայելելով: Մի մասն էլ էսլիկուրեան փիլիսոփայութեան հետեւելով՝ ազատ ժամերը նուիրում էր հաճութեան աղջիկների ընկերակցութեան, մտածելով թէ՛ այդպիսով աւելի լաւ է ծառայում մարդ արտօրածի իսկական կոչման:

Բայց ներքնայարկի ցածուն առաստաղով սենեակում ժողովուածները չէին պատկանում յիշեալների թուին: Նրանք ուսանողութեան ամենընտիր մասը, կամ բանաստեղծօրէն ասած՝ ծաղիկներն էին, որոնք իրենց կոչման շշանակութիւնն ըմբռնելով՝ ժողովուել էին այդտեղ, ինչպէս ասացինք, լաւագոյն մի գործով զբաղուելու համար:

Եւ նրանց այսօրուայ պարապմունքի առարկան նը-
շանաւոր էր շատ կողմերից: Այսօր քննուում էր այն կա-
րեւոր հարցը թէ՛ նրանցից ո՞րը ինչպէս պիտի գործէ
կեանքի ասպարէզը մտնելուց յետոյ:

Այդպիսի հարցեր, ինչպէս յայտնի է, փորձուած
մարդիկ չեն տալիս իրար, միշտ մտածելով թէ՛ «բանը»
բան ցոյց կը տայ: Իսկ փորձուած հոգեւորականը մինչև
անգամ ասում է «Օր աւուր բղիթ զբան և գիշեր՝ գի-
շերի ցուցանէ զգիտութիւն»։ ուստի և երբէք խօստում
չէ անում: Բայց ուսանողն, հօ գիտէք, անձնիշխան է
ամեն դէպքում, հետեւապէս և կարող նման հարցեր
քննելու: Անփորձութիւնն էլ, անշուշտ, մի արտօնու-
թիւնն է, որից մարդիկ, երբեմն, օգտուում են յաջողու-
թեամբ: Եւ քիչ չէ պատահում որ բազմապէս ժպտում
է նրանց, որոնք գործում են առանց երկար մտածելու:

Ինչ և է, առաջադրեալ խնդրի մասին արդէն եր-
կար խօսել ու վիճել էին ուսանողները, երբ նախագահ
Մանուկեանը, որ մի առողջ, զուարթաձայն և կռպիտ
արտաքինով երիտասարդ էր, ուժգին զանգահարելով՝
ժողովականների ուշադրութիւնը հրաւիրեց իւր վրայ:
Դահլիճում լուռութիւն տիրեց:

— Խնդիրը մենք քննեցինք ամեն կողմից, ասաց
նախագահը, մինչև անգամ աւելորդ մանրամասնութիւն-
ների մէջ մտանք. այժմ արդէն ժամանակ է ամփոփել
մեր մտքերը, ձևակերպելով այսպէս.

Քարտուղարն, իսկոյն լարեց ուշադրութիւնը՝ նա-
խագահի խօսքերը զրի առնելու համար:

— Մենք որդիք ու անդամներ ենք այնպիսի մի
ազգի, շարունակեց նախագահը, որ ունի կարիքներ ու
ցաւեր: Այդ ազգն իրաւունքով սպասում է մեզ, իւր
հարազատ որդիներին, որովհետև գիտէ որ մենք բարձր
ուսում ու կրթութիւն ստանալով՝ ձեռք ենք բերում
այն ոյժը, որով պիտի կարենանք իւր կարիքները լցնել:

և ցաւերը դարմանելու Հետեւապէս, մեզ վրայ գրուում է սրբազան պարտք՝ ի դերն չըհանել սպասող ազգի յոյսն ու ակնկալութիւնը: Մեզանից իւրաքանչիւրը պիտի համարէ իրեն մի պարտապան, որ ունի վճարելիք իւր պարտատիրոջ, այսինքն ազգին, ուստի և մտածէ՝ այդ պարտքը վճարելու եղանակի վրայ, և վճարէ սիրով, համարելով այդ պարտքը ոչ թէ բեռն ու ծանրութիւն, այլ իւր սրտին հանգիստ և հոգւոյն՝ հաճութեան բերող մի գործ: Մի երկու ամիս ևս, և մենք կըթողնենք այն տաճարները, որոնց յարկերի տակ մեր սրտերում ցանցերն գիտութեան, բարւոյ, ճշմարտի և գեղեցկի լաւագոյն սերմերը: մի երկու ամիս ևս, և մենք կը բաժանուենք իրարից, ո՞ գիտէ, գուցէ յաւիտեան: Արդ, քանի միասին ենք, քանի տեսնում և խում ենք իրար, ահա խոստանում ենք միմեանց ընկերի և ուսանողի ազնուագոյն խոստումով, որ մեր սրտերում ցանուած սերմերը պիտի աճեցնենք կեանքում յիսնապատիկ, հարիւրապատիկ և այդ սերմերից ելած պտուղները վայելել պիտի տանք նախ՝ այն ազգին ու ժողովրդին, որին պատկանելու պատիւն ունինք և ապա թէ դրանից բաժին հանենք մեզ: Չենք որոշում, ի հարկէ, թէ ո՞վ մեզանից քնն չափով է պարտաւոր ծառայել ազգին, բայց հաւատում ենք թէ՝ մեզանից իւրաքանչիւրը սիրով պիտի լսէ այն ձայնը, որ կանչում է՝ «հունձք բազում են և մշակք սակաւ...», Հետեւապէս և պիտի շտապէ դառնալ «մշակ» այդ «հունձերի» համար և աշխատել ու քրտնել ազգի անդաօտանում: Խոստանում ենք որ ոչ ոք մեզանից չի պիտի լեռքաշուի վատաբար, կամ անէ թէ՛ իմ ոյժն անկարող է այս ազգի կարիքները լցնելու: այլ պիտի աշխատէ ըստ իւր կարողութեան, յիշելով այն առածը թէ՝ «ուր կամք կայ, այնտեղ կայ և ճանապարհ»: Եւ իրաւ, եթէ ջուրը իւր կաթիլներով ծակում է ապառաժը, միթէ մեր կամքը այդ չի կարող անել: Ամենալաւ իմաստութիւնը,

Հաստատ որոշումն է՝, ասում էր Նապոլեօնը: Եւ ես կարծում եմ, եթէ մենք եւս կեանքի մէջ հետեւինք այդ իմաստուն խրատին, անշուշտ կը գործենք աւելի յաջողութեամբ, քան կարող ենք այժմ երեւակայել: Մեր ժողովուրդն, իրաւ, կարիքներ շատ ունի և այդ ամենը մենք չենք կարող դարմանել: Բայց եթէ այսօր մենք մի մասը դարմանենք և վաղն ուրիշները՝ մի ուրիշ մասը, և այսպէս գործը շարունակուի անընդհատ, կարիքները կը դարմանուին կարճ ժամանակում և ցաւերը կը վերանան անզգալի կերպով: Աշխատող ձեռքը, պարօններ, չի սլտրիլ երբէք վտրդալիւր պարտեզ, այլ կերթայ այնտեղ, ուր հողն անմշակ է և դաշտերը խոպան, նա իւր քրտինքը կը թափէ այդ հողում, որպէս զի ապագայում մի իծարուի այն մտքով թէ՝ ինքն իրաւամբ կրում է Արարչի պատկերը, վասնզի կարողացաւ «ինչն ստեղծել ոչնչից»: Պատմութեան մէջ յայտնի բազմաթիւ անձինք նշանաւոր են դարձել և ազգերի ու սերունդների սէրն ու սիրտը գրաւել ո՛չ այն պատճառով որ իրենց անձն են սիրել, կամ շահը խնամել, այլ որովհետեւ նուիրուել են հասարակաց բարւոյն, ժողովրդին ու հայրենիքին: Դրանցից շատերը սկսել են գործել ամենանպաստ պայմաններում, շարունակ արգելքների և հալածանքների հանդիպելով. բայց որովհետեւ ունեցել են հաստատուն կամք, որովհետեւ անկեղծօրէն սիրել են ժողովուրդը, ուստի և յաղթել են ամեն արգելքների և ստեղծել աշխարհում հոյակապ գործեր: Մենք էլ, ուրեմն, գործելու ժամանակ առաջնորդ ունենանք պատմութեան հերոսներին և ինչ աննպաստ պայմանում էլ որ սկսենք մեր գործը, լիշենք այն իմաստուն նշանաբանը, որ փորուած է եղել մի հին կացնի վրայ՝ «կամ կը գտնեմ ճանապարհը և կամ ինքս բաց կանեմ»: Այսպիսի որոշումով գործել ցանկացող մարդուն՝ արգելքը չի վհատեցնիլ, այսպիսի մարդու առաջ՝ ժայռերն անգամ կը հալուեն...

Այս եղանակով դեռ երկար խօսեց նախագահը, որ ճեմարանի նախկին սան լինելով՝ վարժ էր հայ լեզուով ճառ արտասանելուն, ուստի երբ աւարտեց, ուսանողները ոգևորուած ծափահարեցին նրան: Ապա սկսան ամեն կողմից հանդիսաւոր խոստումներ անել այն մասին թէ՛ արդարեւ, կեանքի մէջ մտնելուց յետ՝ պիտի նուիրուին հասարակաց շահին: Երիտասարդներից ոմանք, մինչև անգամ, իրենց ապագայ գործունէութեան ծրագիրն առաջարկեցին, ոմանք էլ այդ ծրագիրը պակասաւոր գտնելով, աւելի ընդարձակ խոստումներ արին: Գտնուեցան ի հարկէ, և այնպիսիները, որոնք համեստութեամբ խոյս տուին թէ՛ ծրագիր առաջարկելուց և թէ՛ այն քննադատելուց:

Բայց բոլոր խօսողների մէջ աւելի դրական և կշիռ ունեցող խոստումը արաւ Պետրոս Կամսարեանը, որ մի բարեկազմ և գեղեցիկ արտաքինով երիտասարդ էր: Լինելով հարուստի զաւակ, նա միւսնոյն ժամանակ բարեսիրտ էր և դիւրագգաց, կարիքի ժամանակ օգնում էր ընկերներին և ուսանողական աշխատութեանց՝ մասնակցում սիրով: Բայց լինելով ի բնէ զգոյշ ու կարգապահ, ամեն ինչ անում էր չափով ու կանոնով: Նոյն իսկ օգնութեան կամ աշխատութեանց վերաբերեալ գործերում, նա իւր համար ունէր որոշ չափ ու կշիռ: Ատում էր ինչպէս անհոգութիւնը, նոյնպէս և ամեն ծայրայեղութիւն. ուստի և խոյս էր տալիս այնպիսի ընկերներից, որոնք ներկայացնում էին իսկական ուսանողի տիպ. այսինքն, լինում էին անփութ՝ վաղուայ պարտքի նրկատմամբ, անհաշիւ՝ իրենց ծախսերի մէջ, անտարբեր՝ դէպի կարգ ու կանոնը, մաքրասիրութիւնը և ճշգրտահունութիւնը: Եւ թէպէտ այս պատճառով նա ընկերներից ստացել էր պեղանոտ մականունը, այսուամենայնիւ, այդ բանից նա չէր վերաւորւում, որովհետեւ փորձով գիտէր որ անկարգ ու անկանոն եղանակով ապրող-

ները՝ միշտ այդ անունով են մկրտում կարգապահ մարդկանց, որպէս զի դրանով իրենց թերութիւնը ծածկեն:

Այս իսկ պատճառով ուսանողներն ասլեցան, երբ Կամսարեանը հանդիսաբար յայտնեց թէ՝ որոշել է քննութիւններից յետ վերադառնալ հայրենիք և իրեն նուիրել իւր ազգակիցների ամենից աւելի օգնութեան կարող դասակարգին, այսինքն, մինչև զիւղը և այնտեղ հիմնել օգնութեան մեծ գործ, յատկացնելով այդ նպատակին՝ իւր հարուստ հօրից իրեն հասանելիք ժառանգութիւնը:

Սկզբում ընկերները, կարծես, չըհասկացան այդ յայտարարութեան միտքը և նայում էին իրար հարցական հայեացքներով: Բայց երբ երիտասարդը կրկնեց իւր որոշումը աւելի մէկին և հաստատապէս, ներքնալարիկ դահլիճը թնդաց կեցցէների որոտնդոստ ձայներից և մի քանի ուժեղ ձեռքեր բարձրացրին Կամսարեանին դէպի առաստաղը և սկսան շրջեցնել դահլիճի շուրջը՝ շարունակ «կեցցէ» գոռալով և «Հերիք ընկերք» երգելով: Աղմուկը դադարելուց յետ՝ Պետրոս Կամսարեանի յայտարարութիւնը ընդունուեց ուսանողների պաշտօնական գովեստով և իսկոյն էլ մուծուեցաւ արձանագրութեանց տետրակը:

Բ.

Ամառ է. քննութիւնները վերջացել են: Կամսարեանն ստացել է աւարտման վկայական: Այժմ նա իրաւաբան է. կարող է ասլիք քաղաքում և շրջապատել իրեն յարմարութիւններով, այսինքն, կահաւորել մի փառաւոր տուն՝ համաձայն իւր նուրբ ճաշակի պահանջներին. ապա ընդարձակել ծանօթութիւնների շրջանը. այցելել բարձր դասակարգի անձանց, կապեր հաստատել. խնդրարկուներ ընդունել, դատեր պաշտպանել և իւր հասարակական գործունէութեամբ անուն ու հռչակ վաստակել:

Բայց մէթէ ալդ պիտի լինի երիտասարդ Կամսարեանի կեանքի նպատակը: Երբէք. նա աւելի արժանաւոր, աւելի բարձր և սուրբ նպատակ ունի աչքի առաջ. նա ալժմ իրեն չէ պատկանում, հետեւապէս և չէ կարող ծառայել իւր անձին: Նա պիտի նուիրուի իւր տկար ազգակիցներին, նրանց համար պիտի հոգայ. նրանց համար մտածէ:

Եւ ալդ պիտի անէ ո՛չ թէ նրա համար որ հանգիստաբար խոստացել է ընկեր ուսանողներին, ոչ, այլ որովհետեւ ինքն ալդ կամենում է սրտանց. որովհետեւ ամեն անգամ, երբ խօսք է եղել ալդ ազգակիցներէ մասին, իւր սիրտը թունդ է առել ու թռել դէպի նրանց. որովհետեւ ինքը միշտ մի առանձին սէր, մի թագուն գորով է տածել դէպի ալդ հեռաւոր եղբայրները: Եւ թէպէտ անձամբ չէ տեսել նրանց, բայց միշտ լսել ու կարգացել է թէ՛ բարի մարդիկ են, ազնիւ և աշխատասէր. թէ սեփհական շահի համար ոչ ոքի չեն վնասում, այլ ապրում են իրենց ճակատի արդար քրտինքով: Բայց թէ, որովհետեւ տգէտ են և անուսում, ուստի մնում են անգոր աշխարհի չարիքների առաջ. որով և մի կողմից բնութիւնն է նրանց զրկում, իսկ միւս կողմից՝ չար մարդիկն են կռիւքում, ալդ պատճառով էլ նա վարում է դառն ու չարքաշ կեանք և մնում կարօտ բարի մարդկանց օգնութեան: Բայց, միևնոյն ժամանակ, նա լսել ու կարգացել է և այն, թէ իւր ալդ ազգակիցները կարող են ազատուել կեանքի դառնութիւններից և հասնել մի օր երջանիկ գրութեան, եթէ խելօք գլուխները մտածեն նրանց մասին և կարող ձեռքերն աջակցեն նրանց աշխատութեան:

Եւ ահա՛ Կամսարեանն ունի թէ՛ խելօք գլուխ և թէ՛ կարող ձեռքեր. ինչո՞ւ, ուրեմն, չերթալ ջորոնէ ալդ սիրելի ազգակիցներին, չապրէ նրանց հետ, չըստփորեցնէ նրանց իրենց գրութիւնը բարուքելու և մարդավայել կերպով ապրելու եղանակը:

Այս մտածութիւններն ոգևորում էին երիտասարդ իրաւաբանին այն երկար ճանապարհին, որը հիւսիսից տանում էր նրան հարաւ։ Այդտեղ նա շարունակ ծրագիրներ էր կազմում իւր ապագայ գործունէութեան համար և նրանցով հիանում։ Այդ ծրագիրների մէջ մտնում էին նախ՝ զինդական հասարակութեան իրաւունքների պաշտպանութիւնը, որ արդէն վերաբերում էր իւր մասնագիտութեան և ամփոփում իւր մէջ գիւղացու կալուածների յափշտակութիւնից ազատելու, հարկահանութեան ժամանակ տեղի ունեցող անարդարութիւններն արգելելու, գիւղացուց յաճախ անտեղի կերպով պահանջուող կուռ ու ձրի մշակութիւնը մերժել տալու և պաշտօնի մէջ՝ ի վնաս գիւղացու՝ զեղծումներ կատարող և արդարադատութեան աչքից խուսափող պաշտօնեաների արարքը մերկացնելու կարևոր խնդիրները։ Երկրորդ՝ լուսաւորութեան գործի հիմնադրութիւնը, որ կայանում էր կանոնաւոր դպրոցներ հաստատելու, գեղջուկ մանուկներին ձրի ուռում մատակարարելու, մանկական-ժողովրդական գրադարան հիմնելու և հասակաւոր գիւղացիներին ազատ ժամերում և, մանաւանդ, ձմեռ ժամանակ օգտներում, կամ եկեղեցում դասեր խօսելու և աշխարհի չար ու բարիի հետ նրանց ծանօթացնելու մէջ։ Երրորդ՝ գիւղացու տնտեսական դրութեան քարտեզում, որ կախումն ունէր նրա երկրագործական, այգեպանական, անասնապահական, հաւաքուծական, և այլ այսպիսի աշխատութիւնները կանոնաւորելուց, իսկ այդ նպատակին հասնելու համար՝ պէտք էր սովորեցնել նրան գիտութեան մշակած ձևերով տնկելու և պատուաստելու, հերկելու և ցանելու, հնձելու և կալսելու, անասուն, հաւ և մեղու դարմանելու, պարտէզ ու բանջարանոց մշակելու գիւրին եղանակները։ Տնտեսական գրութիւնը բարւոքելուն էր վերաբերում, նաև, փոխառու զանձարան

Հիմնելու դիտաւորութիւնը, որ եթէ յաջողէր հրան իրազդործել, դրանով ոչ միայն վաշխառութիւնը կը հալածուէր գիւղերից, այլ և կստեղծուէր բարութեան մի գործ, որ կօգնէր գիւղացուն իւր աշխատութիւնն ու տրդիւնքը ոչ թէ կեղեքիչների ձեռքը, այլ իւր յարկի տակ ժողովելու:

Բոլոր այս ծրագիրներն այնքան ընդարձակ էին որ, նոյն իսկ, նրանց համառօտ կազմութիւնը խլեց Կամսարեանի՝ Մոսկուայից մինչև Կովկասի ուսմանը հոտնելու միջոցում ունեցած ազատ ժամերը: Եւ երբ նա վերջին սնգամ նայեց իւր Note-երի տետրին և տեսաւ նրան ծայրիծայր լիքը իւր ապագայ գործունէութեան վերաբերեալ դիտողութիւններով, զգաց իւր սրտում մի թագուն ուրախութիւն, որը բղխում էր՝ երբ և իցէ առաքեալի» փառք ու հռչակ ստանալու հաստատուն լոյսից:

Վերջապէս երիտասարդը հասաւ Թիֆլիս: Հարկ չըկալ նկարագրելու այն ընդունելութիւնը, որին հանդիպեց նա հօր տանը: Ամենքդ արդէն գիտէք թէ՝ պանդխտութիւնից վերադարձող որդուն ինչպէս են ընդունում կարօտակէզ ծնողները, կամ նորատի քոյրերն ու եղբայրները: Որքան ջերմ համբուրներ, որպիսի՝ դըրկախառնութիւն, խանդաղատանք, ուրախութեան արցունքներ և ապա ինչպիսի՝ քաղցր ու երջանիկ ժպիտներ շրջապատում են նորեկին: Եթէ դրա վրան էլ աւելացնենք այն, որ այդ բոլորը տեղի էր ունենում մի հարուստ տան մէջ, ուր մեծ թէ փոքր, աղջիկ թէ տղայ չըգիտէին թէ ինչ է կարօտութիւնը, որն աղքատի տան մէջ իւր ներկայութիւնն զգալ է տալիս, նոյն իսկ, այն վայրկեանին, երբ մայրը ողջագուրում է պանդխտութիւնից վերադարձող որդուն, որը լաճախ ցըրտացնում է համբուրի ջերմութիւնը և շուրթերի վըրայ ժպիտը սառնեցնում, այն ժամանակ կը հասկացուի:

Թէ՛ որպիսի՝ երանութեամբ էր շրջապատուած նորա-
ւարտ, գեղեցիկ արտաքինով և դեռ ամենքին սիրելի
Պետրոս Կամսարեանը:

Թողնենք նրան ուրեմն զուարճանալ առ ալժմ
իւրալիներէի հետ:

Գ.

Անցաւ մի երկու շաբաթ և այդ միջոցին խօսք
ու զրոյց չեղան՝ երիտասարդի սկսելիք պարապմունքի-
մասին, որովհետեւ ամենքի համար էլ պարզ էր թէ՛
ինչո՞վ կարող է զբաղուել մի իրաւաբան: Նրա առաջ-
բաց էին թէ պետական պաշտօնների և թէ մասնաւոր
պարապմունքի արդիւնաւոր ճանապարհները: Եթէ ա-
ռաջինը չըլտնողէր, երկրորդի համար բաւական էր եր-
կու տող յայտարարութիւն և, ահա՛, յաճախորդները ի-
րար թեւակոխելով՝ կըլցուէին փաստաբանի նորաբաց
ընդունարանը:

Այսպէս էին մտածում Կամսարեանի ծնողները և
ցանկանում որ իրենց որդին առ ժամանակ հանգստա-
նայ և, մանաւանդ թէ, կազդուրուի զովարար ամարա-
նոցում, ուր մտադիր էին տեղափոխուել քիչ ժամանա-
կից յետոյ:

Սակայն մի օր զարմանքով տեսան նրանք օր ի-
րենց որդին ինչ օր պատրաստութիւններ է տեսնում:
Նա գնել էր ճանապարհի նոր հագուստ, երկարաճիտ
կոշիկներ, ձիու թամբ, նոր տեսակի պայուսակ, որսոր-
դական հրացան և այլ այնպիսի իրեր, որոնք կարող էին
հարկաւորուել միայն վայրենի տեղերում, ուստի հե-
տաքրքրուեցան իմանալ թէ՛ ինչո՞ւ համար են զրանք:

— Պիտի ճանապարհորդեմ, ասաց նա ծնողներին:

— Պիտի ճանապարհորդեմ... Բնչպէս, ուրեմն ա-
մարանոց չը՞ պիտի գաս, հարցրեց երիտասարդի մայրը:
անհանգստութեամբ:

—Ոչ. պիտի գնամ դէպի հեռաւոր հայ գիւղերը
և, ո՞վ գիտէ, գուցէ շատ ուշ վերադառնամ, կամ...
(ուղում էր ասել բոլորովին չըվերադառնամ, բայց
զգալով որ լաւ չէ վախեցնել ծնողներին, խօսքն ընդ-
հատեց):

—Այդ անկարելի է, ճշաց իսկոյն տիկին Կամսա-
րեանը, կամ իւր լեզուով ասած՝ Լիդիա Պաւլովնան, որ
մի պարարտ, կլորիկ և թէպէտ լիսունը անցած՝ բայց
դեռ գրաւչադէմ և հաճելի լինելու առաւելութիւննե-
րով օժտուած կին էր — այո, անկարելի է... այսքան ժա-
մանակ յուսով սպասել եմ քո դարձին որ գոնէ ամա-
ռուայ ամիսները միասին անց կացնենք, իսկ դու ասում
ես թէ՝ պիտի ճանապարհորդեմ. ոչ, այդ չի լինիլ, ա-
սաց տիկինը վճռաբար և մէջքը թիկնաթողին տալով՝
աշխատեց պարարտ մարմինը զետեղել նրա վրայ որքան
կարելի է հանգիստ:

Տիկին Կամսարեանի «Ո՛չ, այդ չի լինիլ» վճիռն ու-
նէր իւր յարգելի պատճառները: Բացի այն որ նա, իւ-
րև սիրող մայր, կըցանկանար անշուշտ ամառն անցնել
իւր որդու հետ, կար և մի ուրիշ անհրաժեշտ պատ-
ճառ, որ դրդում էր նրան չըհամաձայնուել որդու հետ:
Դա մօր փառասիրութիւնն էր. այն թագուն զգացմուն-
քը, որ շատերը խնամքով փայփայում են սրտի խոր-
քում, բայց որի գոյութիւնն ուրանում են մարդկանց
առաջ: Լիդիա Պաւլովնան առաջին տնգամը չէր գնում
ամառանոց, ուստի նա գիտէր որ ամեն ամառ այնտեղ
ստեղծում է ծանօթների ու բարեկամների հետաքըր-
քրական շրջան, տեղի են ունենում նոր տեսակի ըն-
դունելութիւններ ու այցելութիւններ, սարքում են
փայլուն զբօսանքներ, ճաշեր ու պիկնիկներ, երբեմն և
երեկոյթներ: Արդ, չէ որ մեծ փառք էր մի մօր հա-
մար այդ բոլոր տեղերում երևալ իւր նոր աւարտած,
գեղեցիկ արտաքինով, հաճելի ձևերով և տակաւին ա-

մուրի երիտասարդ որդու հետ... այդպիսի մայրն, առհասարակ ամառանոցի սիրած ու փափալած անձն է լինում: Բայրը, (խօսքս, ի հարկէ, հարսնացու աղջիկ ունեցող մայրերի, կամ փեսացու փնտրող հարսնացուների մասին է — իսկ եթէ դրանց թուում դուք դասէք, նաև, նորատի այրիներին, դրա դէմ էլ ոչինչ չունիմ), շրջապատում են նրան սիրով, քնքշութեամբ ամենակեղծ բարեկամութեամբ: Այդպիսի մօրը, բնականաբար, այցելում են յամախ և այն՝ միշտ երկուսով կամ երեքով (նայելով թէ՛ այցելողը քանի՞ հարսնացու աղջիկ ունի), հրաւիրում են շատ տեղերից, նոյն իսկ այնպիսի տներից, ուր նա երբէք ոտքը դրած չէ եղել, բայց ծանօթացել է նրանց տիրուհիներին այս ինչ պիկնիկում կամ պարահանդիսում: Բացի այդ, հանդիսաւոր ճաշերի փամանակ ամենից պատուաւոր տեղը առաջարկում են այդպիսի մօրը և ամենից համեղ պատառը հրամեցնում նրան: Հարկ չկայ ասել որ զբօսարաններում էլ ամենից սիրելի ու քնքոյշ խօսակիցները շրջապատում են նրան, եթէ երիտասարդ որդին ևս զբօսում է նրա հետ: միով բանիւ ամեն տեղ կատարւում է այն, ինչ որ հայկական առածն է բնորոշւում, այսինքն՝ «ձուռնեղի համար թաւի կոթը պաշում են»:

Այս ամենը գիտէր տիկին Կամսարեանը. այս ամենի մասին նա մտածել, երազել էր և այն երկար ամիսներով... այժմ յանկարծ լսել՝ թէ իրեն զրկում են իւր քաղցր յոյսերից, ի հարկէ նա չէր կարող հետևապէս և չի պիտի թոյլ տար որդուն իրադործելու այդպիսի մի անհեթեթ որոշում:

Դժբաղդաբար, երիտասարդն էլ իւր կամքի տէրն էր, (գոնէ, ինքը յաճախ այդպէս էր ասում), ուրեմն և հեշտ չէր լետ կեցնել նրան իւր ընտրած ճանապարհից: Այդ պատճառով մօր «ոչ», այդ չի լինիլ վճռին նա պատասխանեց խտուրթեամբ.

— Ամարանոցում զուարճանալուց առաջ՝ ես պարտք ունիմ կատարելու, մայրիկ. մի յուսար թէ ես կըլետա՜նքեմ գործը քեզ ընկերանալու համար:

— Պետեա, Պետեա, մէկ մտածիր թէ քնչ ես աւում... ամբողջ տարի աչքերնիս ջուր կտրած սպասել ենք քեզ, կարօտից հալուել... (կամենում էր ասել «հալուել ու մաշուել ենք», բայց մէկ էլ մտածելով որ ինքը խիստ պարարտ է, ասաց) մաշուել է սրտներս, այժմ դու նորէն կամենում ես մեզ թողնել... Ուրեմն դու սիրտ չունիս, դու հայր, մայր, եղբայր ու քույր չես ճանաչում...

Վերջին բառի վրայ տիկինը հեկեկալու նման մի սրտաշարժ ձայն հանեց, յետոյ հուպ տուաւ աչքերը՝ յուսալով թէ՛ նրանցից մէկն ու մէկը մի կաթիլ արտասուք կըդուրէ իւր սպիտակ ու փափուկ այտերի վրայ, (որ ի հարկէ շատ տեղին կըլինէր) բայց տեսնելով որ այդ չեղաւ, ընդհատեց խօսքը...

Երիտասարդին այնպէս թուաց թէ՛ դիւրադաաց մայրը սրտի նեղութիւնից չէ կարողանում այլ ևս խօսել, ուստի որպէս զի չըլաղթահարուի այդ սրտաշարժ տեսարանից, իսկոյն ծոցից հանեց իւր յուշատետրը և սկսաւ թերթել... Այո՛, բաւական էր նըրան նայել այդ յուշատետրի էջերին, կարգաւ, գոնէ, կէսը ամեծ գործերիս այն ցանկին, որը նա կազմել էր մայրաքաղաքից վերադառնալիս, որպէս զի նա նորէն ողբերգութիւն էր առ ոչինչ գրէր մօր թախանձանքն ու արասուքը, կամ արհամարհէր ամարանոցի հանգստութիւնն ու զուարճութիւնները:

Եւ այդպէս էլ եղաւ: Երբ Պետրոսը յուշատետրը դրաւ նորէն ծոցը, նրա սիրտն արդէն այնքան էր ամրացել, որ նա ուղղակի ասաց.

— Դու, մայրիկ, բաղդաւոր կին ես. ունիս ամուսին, առողջ զաւակներ, մեծ հարստութիւն, սեփհական

ապարանք, գեղեցիկ ամառանոց, ապրում ես գոհ ու երջանիկ և, միևնույն ժամանակ, չես կամենում զրկել քեզ նույն իսկ մի աւելորդ զուարճութիւնից, այսինքն, որ ամառուայ ամիսներում չընկերանայ քեզ որդիդ... Բայց կան աշխարհում մարդիկ, որոնք շատ անհրաժեշտ բաներից են զրկուած. այ, ես գնում եմ նրանց մօտ, որպէս զի կարողանամ նրանց մի փոքր մխիթարել, նրանց կտրիքներից մինը կամ երկուսը լցնել:

Լիդիա Պաւլովնան որդու այս ճառից ոչինչ չըհասկացաւ, բայց Կիրիլ Կարպիչը (հայր Կամսարեանը), որի անունը ծիպին Տէր Օվանէսի ձեռքով չափաբերական մատեանում նշանակուած էր «Կարապիտի վարժի Կիրակուս» և որը դեռ խալածով նստած էր բազմոցի վրայ և երկար ծխափողը ձեռքին թէ ծխում և թէ լսում էր քիչեալ վիճաբանութիւնը, որդու վերջին խօսքերի վրայ մի անհանգիստ շարժումն արաւ: Քաղցր ժպիտը, որ մինչև այն փայլում էր նրա ածիլած ու գէրութիւնից փայլող դէմքի, կրկնածալ ծնոտի և գորշ ընչացքով հովանաւորուած հաստ շրթունքի վրայ, չքացաւ իսկույն: Թաւամպ յօնքերը, կարծես, վայր իջան աչքերի սուր հայեացքը աւելի խստացնելու համար. իսկ անխառն— հայկական քիթը, որ սլատկառելի տեղ էր բռնած խոշոր դէմքի վրայ, զգալի կերպով կախուեցաւ՝ որպէս զի տիրոջ դժգոհութիւնը մարմնացնէ իւր մէջ ամբողջովին:

Ինչու անհանդուարեացաւ Կիրիլ Կարպիչը—գրաւ պատճառը բոլորովին այլ էր: Նա, ի հարկէ, չէր մտածում ոչ Լիդիա Պաւլովնայի մայրական փառասիրութիւնը գոհացնելու և ոչ էլ որդու ամառային հանգստութեան մասին. նրան հետաքրքրում էր աւելի լուրջ ու դրական խնդիր. այսինքն այն՝ որ իւր որդին տասն երկու տարի շարունակ ուսման համար իրենից հազարներ ստանալուց լեւոյ՝ այսօր, երբ արդէն ուսումն ավարտած վերադարձել է, փոխանակ լրջօրէն գործի կաշեւու և

Հօրից ստացած փողերի դէթ մի մասի առկոսը իւր ձեռքի աշխատանքով հօրը վերադարձնելու և դրանով նրան ուրախացնելու, ընդհակառակը, դեռ նոր ծախսեր է անում և ինչ որ ճանապարհորդութեան կամ հեռաւոր ազգակիցների օգնելու վրայ է մտածում:

Անհանգիստ շարժումն անելով հանդերձ, Կիրիլ Կարպիչը մի կողմը դուռ ծխափողը և ձեռքերը խրելով խալաթի դրպանները, որոնք գտնւում էին տկիպէս ուռած և խալաթի փնջազարդ ժապաւէնով հազիւ նանձահարուած փորի աջ ու ձախ կողմերում, հարցրեց որդուն:

— Պետո, չըլինէ՞ թէ քո գլխումն էլ հպոսպներ են լոյս ընկել:

Երիտասարդ Կամսարեանը, որ այսպիսի մի հարց ընկերներից լսելուց կարող էր նրանց մենամարտի հրաւիրել (որպէս զի ապոցուցանէ թէ՛ որքան պատուասէր է), հօրից լսեց այդ խօսքը նոյն իսկ առանց բարկանալու, համոզուած լինելով որ նա ուրիշ կերպ հաճուախօսել չի կարող:

— Ի՞նչ ես կամենում դրանով ասել, հայրիկ, հարցրեց նա:

— Այն, որ ուսումը խելքահան է արել քեզ, որդի... ախար մի գնա դատարան և տես թէ՛ քեզանից մի տարով առաջ աւարտողները քնչպէս են այնտեղ գործեր պաշտպանում: Ժամերով վիճում կամ ճառեր խօսում, իսկ դրա համար նրանք հարիւրներ, հազարներ են ստանում. իսկ դու դեռ «կռօների» մասին ես մտածում, կամ նրանց հօտած գեղերում ապրելու սլաններ քաշում: Սա ինչի՞ նման է...

Կիրիլ Կարպիչը նորէն ձեռք առաւ ծխափողը և հաստ շրթունքները կպցնելով երկար բնի ծալրին, երկու անգամ առատօրէն ներս քաշեց ախորժելի ծոխը և ապա արտաշնչելով այն վերկացաւ տեղից:

—Գործի վրայ մտածիր, որդի, գործի վրայ, թէ չէ կռօնելից շահ չի լինելու քեզ, այս ասելով նա դուրս գնաց սենեակից, չըկամենալով աւելի ձանձրացնել որդուն։ Որովհետեւ, իբրեւ փորձառու մարդ, գիտէր որ խելքի հասած երիտասարդին աւագութեան է երկար խրատներ կարգալը։ Բաւական է որ մարդ երկու խօսքով յայտնէ նրան իւր դժգոհութիւնը և ապա թողնէ նրան մտածել ու որոշել տնելիքը։

Մինչդեռ Լիդիա Պաւլովնան այդ կարծիքին չէր նա, իբրեւ կին, միշտ իւր ուզածն անել էր տուել երկար խօսելով, կամ թախանձելով, հետեւապէս, հաւատում էր շատախօսելու փրկարար զօրութեանը։ Այդ պատճառով էլ, երբ ամուսինը հեռացաւ, նա մօտ քաջեց որդուն, (որ դարձեալ ձեռքն էր առել իւր լուշատետորը, անշուշտ, հօր խօսքերի ազդեցութիւնը իրենից հեռացնելու նպատակով) և իբրեւ մի մեծ նորութիւն, հաղորդեց նրան հետեւեալը.

—Ես որ քեզ ասում եմ՝ գնանք միասին ամարանոց, հօ նրա համար չեմ ասում որ միայն քաղաքի շուքերից ազատեմ քեզ. ոչ. ես ուրիշ միտք էլ ունիմ և դրա համար է որ չեմ ուզում քեզ թողնել...

—Ի՞նչ միտք, հարցրեց երիտասարդը։

—Մարկոզովենց առն հօ գնացիր, Ադելինին տեսար, հարցրեց մայրը խորհրդաւոր եղանակով։

—Այո՛, գնացի. Ադելինին էլ տեսայ. լետո՛ր։

—Իբրեւ թէ չըգիտես ինչո՞ւ համար եմ հարցնում, նկատեց մայրը խորամանկ ժպիտով։

—Ոչ։

—Չէ՛ որ մի օր հաւանում էիր նրան։

—Հենց հիմա էլ հաւանում եմ։

—Հօ տեսնում ես թէ ի՞նչ է դառել... ինչպէս մեծացել, գեղեցկացել է։

—Այո՛, շատ է գեղեցկացել։

— Ե՛, ալդպէս աղջիկը որ քեզ սիրում լինի և քո պատճառով էլ Բօրժօմ լինի գալիս, Խնչ կասես դրան։

— Երիտասարդը նայեց մօր աչքերին և ուսերը վեր քաշեց։

— Գեղեցկութիւնը կայ, ուսումը կայ, քառասուն հազար էլ բաժինք... Այս ամառ անպատճառ բանը կը վերջանայ. որովհետեւ ծնողները համաձայն են, աղջիկն էլ հօ համաձայն է համաձայն. հարցը մնում է քեզ վրայ։ Խնչ ես ասում դու։

Երիտասարդը, կարծես, տատանւում էր։ Աղելինաքի անունը մի փոքր պղտորել էր նրա միտքը. եթէ երեւակայութեանը ևս թույլ տար՝ իւր առաջ պատկերացնելու գեղանի օրիորդին, այն ժամանակ արդէն հոսանքը կը տանէր իրեն։ Այդ պատճառով, կարծես, իւր թուլութիւնը զգալով, նա վերկացաւ տեղից և «դեռ տեսնենք, մտածենք, ժամանակ շատ ունինք» ասելով՝ դուրս գնաց պտտղգոմ։

Դ

Բայց բաղդը շատ անգամ կատակներ է անում և դրանցից զուարճալին լինում է այն, երբ նա, չարիքից փախչող մահկանացուին՝ հենց նրա փախստեան ճանապարհի վրայ, բերում, հանդիպեցնում է նոյն չարիքին, որից սա խոյս էր տալիս։ Ալդպէս պատահեց և Կամսարեանին։ Հագիւ նա ելել էր պտտղգոմ և ձեռքը տարել ծոցը, որպէսզի յուշատետրը հանէ, և ահա տան մուտքի հնչակը քաշեցին։ Սպասուհին վաղեց դուռը բանալու։ Եւ որովհետեւ Պետրոսն ևս մօտեցել էր սանդուխտին, ուստի հետաքրքրուեց իմանալ թէ՛ ով է եկողը։ Եւ որքան մեծ եղաւ նրա յուզմունքը, երբ տեսաւ թէ՛ դա գեղանի Աղելինան է՝ իւր մօր հետ։ Անշուշտ նրանք գալիս էին երիտասարդի այցելութիւնը փոխարինելու և սրա մօրն իրենց խնդակցութիւնը լայտ-

նեղու: Կամսարեանն իսկոյն ծոցը դրաւ յուշատետրը, որ նոր էր հանել և վարկենաբար համոզուելով որ «հայոց ազգը խիստ դժբաղդ ազգ է», որովհետեւ նման արգելքներ խանգարում էին իրեն նրա վրայ մտածելու, քնքով ժպիտը դէմքին դիմաւորեց հիւրերին և սիրալիւր կերսով ողջունելով նրանց, առաջնորդեց դէպի ընդունարանը, ուր գտնուում էր արդէն Լիդիա Պաւլովնան:

Ձափ... չրփ. չիփ... չափ, համբուրուեցան բարեկամուհիները և սկսան իսկոյն մի սիրալիւր զրոյց, որն առհասարակ, սկզբում լինում է աղմկալի և ապա հետզհետէ մեղմանում, կանոնաւորւում է:

Ամենից առաջ Լիդիա Պաւլովնան մեղադրեց բարեկամուհուն՝ իրենց այդքան ուշ այցելելու համար և հաւատացրեց որ ամեն օր սիրով սպասում է եղիլ նրանց:

Տիկին Մարկոսեանը ներողութիւն խնդրեց իւր ակամայ զանցառութեան համար, առարկելով թէ՛ չափազանց զբաղուած են թէ ինքը և թէ դուստրը, ընդ նմին և հաւատացրեց (աւելի ջերմ խօսքերով քան տան տիկինը) որ իրենց բոլոր բարեկամուհիների մէջ Լիդիա Պաւլովնան միակն է, որին ցանկանալով ցանկանում են տեսնել թէ ինքը և թէ աղջիկը, հենյ որ ազատ են լինում զբաղմունքից: Դժբաղդաբար, ազատ ժամեր նրանք քիչ են ունենում:

Լիդիա Պաւլովնան, ի հարկէ, գիտէր թէ՛ ինչ զբաղմունք կարող է ունենալ տիկին Մարկոսեանը, իբրեւ բազմանդամ ընտանիքի մայր. բայց ցանկացաւ լսել մի բան, նաեւ, օրիորդ Աղելինայի զբաղմունքի մասին, մանաւանդ, իւր օրդու Պետրոսի ներկայութեամբ:

Տիկին Մարկոսեանը, որ մի քիչ աւելի տարիքով էր քան Լիդիա Պաւլովնան և մի քիչ էլ պակաս գեղեցիկ քան թէ նա, բայց որը նաղելու մէջ գերազանցում էր բարեկամուհուն, նաղելով էլ պատասխանեց.

— Ա՛խ, սիրելիս, չես կարող երեւալայել թէ՛ օր-

քան գործ ունի խեղճ երեխայ: Առաւօտից մինչև ճաշը ձրի դասեր է տալիս «որբերի» ուսումնարանում. ճաշից յետոյ՝ մեր չարահինների դասերն է սովորեցնում, երեկոյեան փոքրիկ աղջկանս դաշնամուրի վրայ վարժութիւն է անել տալիս: Դրա վրան էլ աւելացրու այն, որ բարեգործական նպատակով տրուող ներկայացումներին ու նուագաշանդէսներին մասնակցում է անխտիր, որովհետև խնդրում, աղաչում են: Իսկ իմ Աղելինան, հօ գիտէք, փափուկ սիրտ ունի և չի կարող մերժել...

— Այդպէս չէ կարելի, սիրելիս, այդպիսով դու կը յոգնեցնես քեզ, իսկ շատ յոգնելը վնաս է առողջութեանդ, դարձաւ Լիդիա Պաւլովնան օրիորդին, որ ժպտալով լսում էր մօր յայտարարութիւնը:

— Ո՛չ, ես չեմ յոգնում. ընդհակառակը, որքան շատ եմ գործում, այնքան աւելի առողջ եմ զգում ինձ, պատասխանեց օրիորդն աշխուժով և թեթեւ շառագունելով:

— Այո՛, պարապութիւնը աւելի է վնասում առողջութեանը, քան չափապանց զբաղմունքը. հաստատեց երիտասարդ Կամսարեանը:

Օրիորդի մայրը համաձայնուեց վերջինի՝ հետ և առանց մի վայրկեան կորցնելու սկսաւ պատմել թէ՛ ինչպէս ինքը առաջ թույլ էր և տկար, որովհետև տան գործը մեծ մասամբ թողել էր սպասուհիներին: Բայց այն օրից որ իմացաւ թէ՛ գործունէութիւնը կազդուրում է մարդուն աւելի, քան բժիշկների դեղերը, (այդ բանը ասել էր նրան մի բարեկամ բժիշկ, որ հիւանդներ չունենալու պատճառով ինքը յաճախ հիւսնդանում էր), նա սկսաւ այնուհետև տան գործերից շատերը իւր ձեռքով անել և այն օրից ի վեր այնքան առողջացաւ որ էլ չէր գանգատւում ո՛չ սրտի ցաւից, ոչ թուլութիւնից:

Այս զրուցի ժամանակ Լիդիա Պաւլովնան լսում էր բարեկամուհուն ուշադրութեամբ և ընդնմին աշխատում՝ որ իւր լայն բացուած և ուղիղ բարեկամուհու դէմքին նայող աչքերը համոզեն վերջնիս թէ՛ ինքը չափազանց հետաքրքրական է գտնում նրա բացատրութիւնը: Մինչդեռ երիտասարդը զբաղուած էր նրա աղջկանով:

Ադելինային, իրաւ, նա ճանաչում էր վաղուց՝ այսինքն, երբ դեռ ինքը գիմնազիօնի աշակերտ էր, իսկ նա՝ ինստիտուտի փոքրիկ աշակերտուհի: Այդ ժամանակ նրանք դուացիներ էին, իսկ ծնողները՝ միմեանց բարեկամ: Եւ որովհետեւ սրանք յաճախ այցելում էին միմեանց, ուստի իրենք էլ տեսնում էին իրար հետ: Բացի այդ, նրանք հանդիպում էին միմեանց դպրոց գնալիս և այդ դէպքում երիտասարդը միշտ ուղեկցում էր օրիորդին մինչև ինստիտուտի փողոցը, խօսակցելով նրա հետ աշակերտներին հետաքրքրող նիւթերի մասին, կամ պատասխանելով այն հարցերին, որ Ադելինան յաճախ տալիս էր նրան:

Այդ ժամանակ օրիորդը 14 տարեկան էր. և թէ՛ պէտ մարմնով նիհար ու չրկազմակերպուած, բայց դէմքով դեղեցիկ էր և բնութեամբ խիստ աշխույժ: Այդ պատճառով կամտարեանին դիւր էր գալիս այնքան որ սա նրա մասին գովութեամբ էր խօսում միշտ՝ ոչ միայն ընկերների այլ և մօր առաջ: Իսկ թէ մի փոքր էլ տղալի սրտին հաւատալինք, կարող էինք ասել թէ՛ հէնց այդ ժամանակ նա սիրահարուած էր փոքրիկ դրացուհուն, որովհետեւ միշտ մի առանձին փափագով էր հետամտում այն սիրուն ժպիտներին, որոնցով Ադելինան առաւօտեան ժամերին հանդիպում էր նրան փողոցում:

Բայց շուտով երիտասարդը աւարտեց գիմնազիօնը և գնաց համալսարան, ուր շատերի հետ միասին մո-

ռացաւ նաև Ադելինային։ Որովհետև համալսարանը նոր զբաղմունքներից զատ, տուաւ նրան, նաև, նոր բարեկամներ, որոնք իրենց կողմից ծանօթացրին նրան նոր զգացմունքների և ձգտումների հետ։ Բացի այդ, մալրաքաղաքում շատ կային Ադելինաներ. այնպէս որ եթէ Կամսարեանը ցանկանար երբ և իցէ ժպիտներով զմայլուիլ, ստիպուած չէր լինիլ լիշեւ իւր նիհար դրացուհուն։

Սակայն անցաւ ժամանակ և նա, վերադառնալով հայրենիք, տեսաւ նախկին Ադելինային բոլորովին փոխուած։ Այժմ նա այլ ևս ոչնչով նման չէր առաջինին։ Նրա տասն և իննամեայ ծաղկափթիթ հասակը ամփոփում էր իւր մէջ արբունքի հասած մի ազնուական կուսուկութիւն՝ գեղանի դէմքով, գրաւիչ աչքերով, արեան ու կաթի խառնուրդն այտերին, վարդը՝ շուրթերին, որոնք նշան էին կեանքով ու կրակով լի քաջողութեան։ Նրա ճկուն հասակն աճել էր արդէն սպասածից աւելի, կուրծքը զարգացել վալեւուչ չափով, իսկ մարմնի մասերը լցուել, բոլորուել այնպէս համաչափ որ երիտասարդը համեմատելով նրան մալրաքաղաքի ծանօթ գեղեցկուհիների հետ, գտնում էր գրեթէ բոլորից գերազանց։

Եւ նա նայում էր նրան անթարթ աչքերով, ինչում էր մօր առաջարկութիւնը և ինքն իրեն մտածում.— «Իրաւ որ արժէ ժառանգել այս գանձը»։

Լիդիա Պաւլովնան, որ աչքի տակով նայելով տեսնում էր թէ ինչպէս որդու հայեացքը անշարժ մեխուել է գեղանի օրիորդի վրայ, շտապեց օգուտ քաղել դէպքից և խօսքը դարձնելով ամարանոցի վրայ, լայտնեց թէ ինչպէս ապերախտ Պետեան որոշել է միայնակ թողնել իրեն այս ամառ։

— Ի՞նչպէս, միթէ կարելի է, բացականչեց տիկին Մարկոսեանը այնպիսի մի եղանակով որ, կարծես, լայտ-

նուաժ նորուլթիւնը վերաբերում էր մի մեծ եղեռնագործութեան:

—Այո՛, միայնակ է թողնում և գնում է ճանապարհորդելու, աւելացրեց նա տխրութեամբ, ընդ նմին և սպասելով որ բարեկամուհին մեղադրական մի ազդու ճառ ուղղէ որդուն:

—Այդ ձեզ չի վախելի, պարոն Պետրոս, նկատեց տիկինը լրջութեամբ. քնչպէս կարելի է որ այսքան ժամանակ օտարութեան մէջ մնալուց լետուի, չըմնաք այժմ ծնողներիդ մօտ գոնէ այնքան որ նրանք իրենց կարօտը առնեն ձեզանից: Ուրիշները, նոյն իսկ, գործերնին թողնելով՝ գալիս են ծնողների հետ ամառնանց կացնելու, իսկ դուք, որ այստեղ էք, միթէ պիտի թողնէք նրանց ու հեռանաք:

—Բայց երբ հարկը պահանջում է:

—Ի՛նչ հարկ. ամառը հանգստութեան ժամանակ է և ոչ գործի. ոչ մի հարկ այդ ամիսներում չի կարող ստիպել մարդուն զրկել իրեն ամարանոցի մաքուր ու զով օդից, հանգստութիւնից... աս, մենք էլ տնով, տեղով գնում ենք Բօրժոմ, եթէ դուք էլ գաք, միասին կըլինինք և հիանալի ժամանակ կանցկացնենք:

—Հանդէսներ կըսարքենք, կոնցերտներ կըտանք, իսկ այդ բաներում դուք մեզ միշտ կօգնէք, աւելացրեց օրիորդը, շտապելով մասնակցել մօր ցանկութեանը:

—Հանդէսներ, քնչ նպատակով, հարցրեց երիտասարդը հետաքրքրութեամբ:

—Ի հարկէ, բարեգործական. այդ մասին խնդրել են մեզ մի քանի ընկերութեանց վարչութիւններ:

—Ձեզ.

—Այսինքն ի՛նչ և ընկերուհիներիս:

—Հասկանում եմ: Եւ, իրաւ, ամարանոցում յաջող մուտք կունենաք: Ափսոս որ չեմ կարող օգնել ձեզ այդպիսի բարի ձեռնարկութիւնների մէջ:

— Եթէ գաք ամարանոց, կարող էք օգնել, նկատեց օրիորդը ժպտալով:

— Այո, եթէ գամ. բայց եթէ չըզամ:

— Կրնա՞նք որ գաք, ասաց օրիորդը այնպիսի մի քնքշութեամբ, որի մէջ, կարծես, խօսուած էր մտերմութեան ձգտող մի թաղուն զգացմունք:

Երիտասարդը ժպտաց և չիմացաւ ի՞նչ պատասխանել: Նրան թուաց թէ՝ այդ ընկերին նա լսեց Ադելինայի նոխկին, մանկական ձայնը, այն սոսմեղ, միշտ ժպտող, միշտ շարժուն ու կրակոտ Ադելինայի, որ ամեն առաւօտ հանդիպում էր իրեն գալոց գնալիս, ողջունում այնքան սիրալիր և գտնում միշտ հարցեր իրեն զբաղեցնելու համար: Նրան թուաց թէ՝ այդ վարկենին նորոգուեց նախկին մտերմութիւնը և թէ ինքն այլ ևս իրաւունք չունի սառն և անտարբեր խօսքերով այդ նորոգուող բարեկամութեան հաճելի տպաւորութիւնը թուլացնել:

— Զմարիտն ասած, շատ կրցանկալի կատարել ձեր խնդիրը, բայց...

— Ի՞նչն է արգելք լինում, ընդհատեց օրիորդն աշխուժով:

— Մի բարոյական պարտք, որ լանձն եմ առել դեռ այստեղ գալուց և ձեզ տեսնելուց առաջ:

— Եթէ այդպէս է, ուրեմն ամենից առաջ այդ պարտքը պիտի կատարէք. մենք իրաւունք չունինք պահանջել որ դուք անկատար թողնէք այն, ինչ որ կատարել խոստացել էք դեռ այստեղ գալուց առաջ:

— Շնորհակալ եմ, օրիորդ, դուք ինձ հասկանում էք. որքան ուրախ կըլինէի եթէ մայրս էլ այդ ձևով մտածէր, բայց նա...

— Մայրդ գիտէ թէ՝ ի՞նչ է մտածում, ընդհատեց օրիորդն Լիզիա Պաւլովնան. դու իրաւունք չունէիր մեզ լսելուց առաջ՝ ուրիշներին բաներ խոստանալ:

— Ի հարկէ, առաջ մտորն է, լետոյ ուրիշները, ձայնակցեց տիկին Մարկոսեանը:

— Բայց դուք հօ չըգիտէք թէ՛ ինչ խոստումի մասին է խօսքը, նկատեց Ադելինան մօրը:

— Իսկ դու գիտես, հարցրեց վերջինս:

— Ես էլ չըգիտեմ, բայց կարծում եմ որ պարոնը մի դատարկ բանի պատճառով չէր համաձայնուիլ զըրկել իրեն ամարանոցի հանգստութիւնից և զուարճութիւններից...

Այս ասելով Ադելինան մի խորհրդաւոր հայեացք ձգեց երիտասարդի վրայ, կամենալով, կարծես, հարցնել թէ՛ «այդ թէ՛նք բարոյական պարտք է, որի կատարումը աւելի անհրաժեշտ է, քան ինձ նման գեղեցկուհուն ամարանոցում ընկերանալը»:

Երիտասարդն էլ, գրեթէ, այսպիսի մի նշանակութիւն տուաւ այդ խորհրդաւոր հայեացքին, բայց ոչինչ չըբացատրեց, որպէսզի այդպիսով հասկացնէ օրիորդին թէ՛ իրաւ, ինքը խիստ մեծ ու արժանաւոր նպատակի համար է զրկում իրեն ամարանոցի զուարճութիւններից: Բայց որպէսզի բոլորովին անքաղաքավար չըգըտնուի օրիորդի հարցասիրութիւնը գոհացնելու նկատմամբ, կարեւոր համարեց այսքանը յայտնել թէ՛ — կը գայ մի օր, երբ ինքը կըբացատրէ նրան այն կարեւոր պատճառները, որոնք ստիպում էին իրեն զրկուիլ Ադելինայի աննման ընկերակցութիւնից:

Ե

Տիկնոջ ու օրիորդի հեռանալուց լետոյ, Պետրոսն զգաց որ վերջինի իւր վրայ թողած ազդեցութիւնն այնքան է սաստիկ, որ իւր նախկին մտածմունքներին վերադառնալու համար՝ ի զուր պիտի լինէր այժմ գիմել իւր յուշատետրի օգնութեան: Նրան այժմ հարկաւոր

էր աւելի զօրեղ ցնցում, որպէս զի իւր մտքերը նորէն սկսէին փարիլ գաղափարական լայտնի նպատակին: Այդ պատճառով նա առաւ Աբովեանի «Վէրք Հայաստանին» և իջաւ պարտէզ: Այդ գիրքը նրան սիրելի էր դարձել մանաւանդ այն օրից, երբ ուսանողական ժողովում իւր լայտնի խոստումն արաւ: Նեմարանաւարտ ուսանողն, որին ծանօթացանք պատմութեանս առաջին գլխում և որն ուսանողական ժողովներին նախագահելուց զատ՝ առաջնորդում էր ընկերներին, նաև, մայրենի լեզուին ու գրականութեանը ծանօթացնելու գործում, խորհուրդ էր տուել Կամսարեանին կարգալ Աբովեանի «Վէրքը», որքան կարելի է շատ:— «Իո՛ւ, որ նուիրում ես քեզ Հայ ժողովրդի մոռացուած մասին, այսինքն գիւղացուն ու մշակին, այդ գիրքը պիտի կարդաս յաճախ, ասել էր նա նրան, որովհետև բոլոր մարդկանցից ու գրքերից աւելի «Վէրք Հայաստանին» կարող է քեզ ծանօթացնել Հայ գեղջուկի հոգուն ու զգացմունքներին, նրա արժանիքին ու թերութիւններին, նրա կարիքներին ու ցաւերին»: Եւ իրաւ, քանի Պետրոսը կարդացել էր այդ գիրքը, այնքան աւելի իւր խոստումն ու նուիրումը ոգևորել էին իրեն, այնքան աւելի նա սկսել էր սիրել Հայ շինականն ու գիւղացին, որոնց նա իւր հարազատ ազգակիցներն էր համարում, բայց որոնց, աւանդ չէր ճանաչում անձամբ:

Նստելով հովանաւոր ակաթենու տակ, նա բաց արաւ գիրքը, բայց... մեքենայաբար: Նրան թւում էր թէ՛ գեղեցկուհին դեռ նայում է իրեն իւր սիրուն աչքերով, թէ՛ նա հենց նոր ժպտալով ասաց իրեն՝ «Կը խնդրեմ որ գաք». իսկ մի փոքր յետոյ՝ աշխուժով աւելացրեց «Բնչն է արգելք լինում...»: Այո՛, այս ձայները հնչում էին դեռ երիտասարդի տկանջում, իսկ գեղանի պատկերն ու փալլուն հայեացքը չէին հեռանում նրանից: — «Իժուար է... իրաւ որ դժուար է, մտածում

էր երիտասարդը, ամենքին կարելի է թողնել, ամեն-
ինչ կարելի է զոհել, բայց այս հրեշտակին, այս դի-
ցուհուն... ճիշդ որ դժուար է. չէ որ սպինձ համար-
կարող էր լինել ամեն ինչ... և եթէ նա, իրաւ, ան-
տարբեր չէ դէսլ ինձ... այն ժամանակ արդէն կատա-
րեալ խելագարութիւն է թողնել նրան... Բայց հէնց այս
մտածմունքի հետ լիշեց երիտասարդն ուսանողների ժո-
ղովը, իւր հանգիստը խոստումն և այն ուժգին ծա-
փահարութիւնը, որ հեռեւեց իւր յայտարարութեանը...
լիշեց թէ՛ քնչալէս ոգևորուած ընկերները բարձրացրին
իրեն ձեռքերի վրայ, թէ ինչպէս «կեցցէները» դրդաց-
րին ներքնայարկի ցածուն դահլիճը:

«Ոչ, ես հաստատ կըմնամ իմ վճռին, ես կըկա-
տարեմ իմ խոստումը», որոշեց երիտասարդը և նորէն
առաւ գիրքը, որ արդէն փակել, դրել էր նստարանին:
Բանալով գիրքը, նայեց նրան մեքենայաբար և ապա
դրաւ ծնկներին: Այս անգամ էլ մի ուրիշ, սակարկող
պայման գրաւեց նրա մտածութիւնը:

— «Ես կըկատարեմ իմ խոստումը, ես կընուիրեմ
ինձ՝ մոռացուած ժողովրդին... բայց եթէ Ադելինան ըն-
կերանար ինձ այդ գործում, օ, որպիսի մեծ յաջողու-
թեամբ կըպսակուէր իմ նուիրումը... իրաւ, չէ որ ա-
մենաեռանդուն աշխատանքն էլ ապարդիւն կանցնէ, ե-
թէ նրան չըխրախուսէ կնոջ սէրն ու ժպիտը... Եւ քնչ
երջանկութիւն. մենք միասին կաշխատէինք, միասին
կըգործէինք...»

Այս միտքը երկար զբաղեցրեց երիտասարդին: Նա
մտածում էր, մինչև անգամ, համակերպիլ առ այժմ
իւր մօր ցանկութեան, գնալ ամառանոց, մտերմանալ
այնտեղ Ադելինային, նշանուել, պսակուել և լետոյ...
ի հարկէ Ադելինայի հետ միասին վերադառնալ գիւղը:
Իսկ այնտեղ... չէ որ երկու խելքը կարող էին աւելի
լաւ գործել, քան մէկը:

Բայց լայտնի չէ թէ ինչո՞ւ երիտասարդի երևակա-
յութիւնը նորէն այդ գիւղից փոխադրեց նրան ամարա-
նոց: Նա պատկերացրեց իւր առաջ նշանադրութեան
հանգէսն, ապա հարսանեաց պատրաստութիւնները,
վերջը՝ փառայեղ պսակադրութիւնը, հարուստ հիւրե-
րը, մետաքսի, ադամանդի և փարիզական ճոխութեանց
մէջ փայլող, կիսամերկ կրծքերով ու հոլանի թևերով
գեղեցկուհիները, որոնց մէջ սպիտակազգեստ և ծաղ-
կապսակ Ադելինան պիտի երևար իբրև մի հրաշագեղ
դիցուհի, յաւերժահարսներով շրջապատուած...:

Բայց հէնց այս փայլի ու շքեղութեան պատկերը,
կարծես, մարմին առնելով՝ շշնաց իւր ականջում՝ «մի-
թէ չե՞ս ցնորում... մի՞թէ Ադելինան, այն կրթուած,
զարգացած, փափկութեան մէջ մեծացած, թատրոնի,
նուազահանդէսների և պարահանդէսների սովոր աղջի-
կը կը համաձայնե՞ թողնել քաղաքը, նրա կեանքով ու
հրապուրներով լի մթնոլորտը և դնալ, մտնել գիւղը,
աշխարհի մի լուռ, անծանօթ անկիւնը, թէ ինչ է՝
այդտեղ պիտի հոգայ շինականի կեանքը բարելաւելո՞ւ
մասին...»:

Այս գաղտնի շշուշը ցրեց երիտասարդի նախկին
մտքերը:

— «Նա, մինչև անգամ, կարող է ինձ վրայ ծիծա-
ղել, իմ նպատակը ծաղրել, եթէ ես դրա մասին խօսեմ
նրա հետ» տրամաբանեց Պետրոսը և տխրելով գլուխը
կախեց:

Նրա աչքերն ընկան ծնկանը դրուած գրքին և
նա, կարծես, մտածելուց յոգնած, սկսաւ կարգալ բաց
երեսի վրայ Աթոյենց աղջիկ Թագուհու մասին գրուած
հետևեալ տողերը.

«Բայ քնջ կըլէր որ էսպէս չէր էլէլ: Մինչև էն
« հադաղը (միջոցը) նրա (Թագուհու) ականջը՝ մէկ թը-
« թու խօսք չէր լսել, նրա աչքը՝ մէկ դառը օր չէր

« տեսել. նրա երեսը՝ մէկ կողմ զրից չէր եկել. Վարդի-
 « պէս ծաղկել, մանիշակի պէս մեծացել էր: Տասնը-
 « հինգ տարին անց էր կացել, դեռ նրա անմեղ հոգին
 « աշխարհքիցս մէկ բան չէր խաբար: Նրա ընկեր աղ-
 « ջկերքը դռներին, կտրներին ման էին գալիս, օր անց
 « կացնում, նա ծուռկը մօր ծնկանը կպցրած, եա կար
 « էր անում, եա քարգահ, եա իրենց տանն ու դռանն
 « էր մտիկ տալիս, դա իրանց մալին, ապրանքին աչք
 « ածում: Դուռը գլխի վրովը թռչելիս՝ կարմրատակած,
 « շունչը կտրած տուն էր ընկնում որ իր շվաքն էլ ա
 « ոք մին չըտեսնի: Մօր մէկ մատը փուշ ըլելիս, եա
 « մէկ տեղը ցուելիս, ուզում էր հոգին հանի իրան
 « տալ. էլ քար, էլ խոտ չէր մնում որ նա վրէժն չըչո-
 « քի ու Աստծու ողորմութիւնը խնդրի: Աղքատ տես-
 « նելիս՝ բերնի թիքէն հանում, իրան էր՝ տալիս, որ
 « նրան օրհնի, արեւշատութիւն խնդրի: Բաղն էն օա-
 « մանակն էր գնում որ լիսն ու մութը դեռ չէր բա-
 « ժանուած ըլում, բաղիցն էլ էն վախտն էր տուն գա-
 « լիս որ մութը գետինն առած, ոտը քաշուած, խա-
 « ղաղուած էր ըլում: Ով նրան ուզենար տեսնի, եա
 « ծառի, եա պատի տակի պէտք է տափ կենար՝ որ
 « նրա երեսին մտիկ տար, նրա աչքերի լսովն հալիլ
 « մալիլ մնար...: Չալիլ չիմանի, մանիշակի վրայ, վար-
 « դի, թթենու տակին, եա քչքչան առուի մօտ որ բա-
 « ղի վախտ քնած չէր ըլում, հենց իմանաս երկնքիցը
 « լիս ա վեր եկել, ափնիքը հալլի դառել...: Քունը
 « նրա աչքերին էնպէս էր մօտանում, ինչպէս մէկ
 « սրբի՝ երկնային հրեշտակը, թւերն երեսին փռում,
 « անմահական էրազով նրան գրկում, գգւում, արթ-
 « նացնում, էլ եգ իր գիրկը դնում... Ա՛խ, որ մէկն ա-
 « սեմ: Նրա ամեն մէկ շարժմունքը, ամեն մէկ խօսքը,
 « ամեն մէկ մտիկ տալը, ամեն մէկ աչքի ու պոօջի
 « ժաժ գալը՝ հրաշք էր: Էն լուսակողիլ աչքերը, էն

« խնկան ծաղիկ շրթունքը, որ բաց չէր ըլլում, մարդ
 « ուզում էր ոչ ուտի, ոչ խմի հենց նրան մտիկ տայ,
 « նրա սուրահի բոլին թամաշայ անի, նրա ոտքի տա-
 « կին հոգին տայ, նրա ձեռիցը իր մահն առնի...:
 « Եւ էս երկնային հրեշտակը, էս անմեղ գառն էր էն
 « հագաղին՝ էն գազանների (Հասան-խանի ֆարրաշնե-
 « րի) ձեռին... Բնչ քարացած, ապառաժ սիրտ պէտք
 « է ըլի, որ նրան տեսնելիս, կամ նրա պատմութիւնը
 « լսելիս գլխին կրակ չըվառուի...»:

Երիտասարդն էլ չըշարունակեց: Որքան Թազու-
 հու գեղեցկութեան նկարագիրը հիացմունք պատճառեց
 իրեն, այնքան էլ վերջին տողերը յուզեցին իւր հոգին:
 Նա փակեց գիրքը և ինքն իրեն շնչաց.

— «Ամօթ ինձ, հազար ամօթ... Եւ ես դեռ տա-
 տանւում եմ, դեռ երկմտում եմ: Մէթէ կարելի է մի
 վայրկեան անգամ ուշանալ... Մի ժողովուրդ, որ այս-
 պիտի ծնունդներ ունի իւր մէջ, մէթէ արժանի չէ մեր
 խնամքին ու օգնութեան: Ո՛ւմ մասին եմ մտածում,—
 մի Ադելինայի, բաղդից երես առած մի կենցաղասէր աղ-
 ջկայ... Ինչո՞ւ չըգնամ Աթոյենց աղջկերանցը, Թազու-
 հիներին պարելու... Եթէ այսօր Հասան խանի ֆար-
 րաշները չեն սպառնում նրանց, հօ տգիտութիւնն ու
 խեղճութիւնը, հօ վաշխառուներն ու օրինազանցները
 սպառնում են: Ինչո՞ւ ուրեմն չերթամ օգնութեան կա-
 րօտ այդ ժողովրդի մօտ. ինչո՞ւ չըծառայեմ նրանց և
 իմ աշխատութեան ընկեր չընտրեմ Թազուհիների մի-
 ջից... Միթէ նրանց անմեղ ու միամիտ սէրը պակաս
 ուժով կըխրախուսէ և կողակորէ ինձ: Այն աղջիկը, որ
 աչքը բանալու օրից ճանաչում է միայն իւր ծնողնե-
 րին, իւր տունն ու դուռը, իւր արտն ու այգին, որ
 իւր ուրախութիւնը գտնում է ծնողական յարկի տակ,
 արդար աշխատութեան մէջ, որ իւր սէրը խնամքով
 ծածկում ու պահում է սրտի խորքում և նուիրում

միայն նրան, ով Աստուծոյ կամքով վիճակուել է իրեն
ամուսին, և որն ապա իւր կեանքն ու ուրախութիւնը
որոնում է նրա մէջ, մէթէ հազար անգամ աւելի մեծ,
բարձր ու արժանաւոր չէ քան այս զուարճասէր, փո-
ղոցի ու հանդէսների սիրահար, նորաձեւութեանց եր-
կրպագու, դէմքեր ու զգացմունքներ կեղծող, շաղա-
կրատ, նազող, հաճուսէր, ամուսնանալուց առաջ ար-
դէն աշխարհը ճանաչող, թագուն անկիւններում օտարի
հետ պաշտօնող, իսկ սալօններում՝ սիրոյ սրբութիւնը
դրուատող օրիորդներն ու մեծահիւնները... Այո, որո-
շուած է, ես կերթամ և ինձ այլ ևս չի արգելիլ ոչ ոք:

2

Իե՞ռ այս մտքի վրայ էր կամսարեանը, երբ լան-
կարձ նրա ետեւից հնչեց մի թաւ ձայն.

— Տօ, Պէտօ, դե՞ռ անտեղ ես, իսկ ես կարծում
էի թէ՛ Մասիսն արդէն անցել ես:

Պետրոսը յետ նայեց և տեսաւ մէկին այն ընկեր-
ներէից, որոնք ուսանողական ժողովում լսելով իւր խոս-
տումը, դղրդացրել էին օդը կեցցէներով և իրեն բարձ-
րացրել ձեռքերի վրայ:

— Գնում եմ, բարեկամ, գնում եմ, պատասխանեց
նա, կարծես, շփոթուելով և արագ տեղից ելնելով:

— Ծշմարիտ, թէ՛ կատակ ես անում, հարցրեց երի-
տասարդը ձեռքը պարզելով ընկերին:

— Ի հարկէ, ճշմարիտ, կատակ ինչո՞ւ եմ անում:

— Եղբայր, մեծ մարդ ես, խոստովանում եմ.
բայց երբ:

— Շուտով, հէնց այս քանի օրը:

— Ուրեմն պատրաստութիւնդ տեսել ես:

— Արդէն: Կամենում ես, արի՛ ցոյց տամ:

— Հապա, տեսնենք, հետաքրքրական է, ասաց ե-
րիտասարդը և հետեւեց Պետրոսին:

Առաջնորդելով ընկերին իւր սենեակը, Պետրոսն սկսաւ մի մի ցոյց տալ նրան այն ամենը, ինչ որ գնել էր գիւղ տանելու համար:

— Ամենից առաջ տես այս թամբը, վնագերական է, բոլորը խոզի կաշուից. 60 ռուբլի արժէ. սանձը, ասպանդակները մաքուր պողպատից:

— Այդ ինչո՞ւ համար է:

— Ի՞նչպէս թէ՛ ինչո՞ւ համար. գիւղերը չի՞ պիտի պատեմ. միշտ հօ մի տեղ չի՞ պիտի մնամ:

— Իսկ ձի՞ն:

— Ձին էլ այնտեղ կըգնեմ, այստեղից հօ չեմ տանելու, ինչ աւելորդ հարց է:

— Հասկացայ. լետո՞յ:

— Սա էլ հրացանս. ամերիկական նոր տեսակի, երկփողեայ, իւր բոլոր պարագաներով արժէ 120 ռ.:

— Այդ ինչու համար է. աւագակներ պիտի հալածես:

— Ի՞նչ աւագակներ, ինչե՞ր ես հարցնում. որսորդութեան չի՞ պիտի գնամ. բոլոր օրը հօ պարտաւելով չի՞ պիտի անց կացնեմ. մի մի անգամ էլ զուարճութիւն է պէտք. — այս էլ սլալոսակս, բոլորը կաշուեկար, պղնձէ օղակներով, թամբի վրայ յարմարեցնելու համար. — այս էլ ճանապարհի կօշիկներս. — այս էլ դաշտային հեռագիտակ. միշտ հարկաւոր է լինում. — այս էլ կողմնացոյց...

— Կողմնացոյց, ա՞յդ ինչու համար է, ծովերի վրայ հօ չեմ թափառելու:

— Ախ, ինչ տպուշն ես: Տօ, չի՞ պատահիլ որ անտառներում պտտելիս լանկարծ մոլորուեմ. ա՛յ, հենց այդպիսի ժամանակ կողմնացոյցը կարող է ինձ ցոյց տալ թէ՛ ինչ ուղղութիւն բռնեմ որ գիւղը դուրս գամ:

— Այդ հօ բոլորը քեզ համար ես հոգացել, գիւղացիների համար ինչ ես տոնում:

— Սպասիր, նրանց համար էլ կայ. տեսնում ես...

այս ասելով Պետրոսը ցոյց տուաւ սեղանի վրայ գրտնուող գրքերի մի կոյտ և նրանցից մի մի հատ առնելով՝ շարունակեց. — ա՛յ «Полный курс охоты» — Маркса — Маннъ. սա էլ ասենք ինձ համար է, բայց գիւղացիներին էլ կը հարկաւորուի: Զէ՛ որ որսորդութեան մասին ևս կարող եմ խորհուրդներ տալ նրանց: — «Лягавая собака» — Фридриха Освальдъ. սա նոյնպէս կարեւոր գիրք է որսորդական շներ վարժեցնելու համար:

— Այ մարդ, դու կարծում ես թէ՛ հայ գիւղացիներն ու գործ չունի, հենց միշտ որսի ետեւից պիտի լինի:

— Համբերիր, բարեկամ. ախար մենք էլ քեզ չափ մեածել գիտենք թէ ոչ: Ա՛յ, «Плодовая шеола и плодový садъ» — Раевского, սա հօ պատուական ձեռնարկ է ծառեր տնկելու, պատուաստներ անելու, պտղատու այգիներ խնամելու համար:

— Հա, դրան խօսք չունիմ:

— Իսկ սա՝ «Домашний огородъ» — Мишуля, ընտիր ձեռնարկ է բանջարանոցների համար: Սրան կցուած է Черноглазовъ — ի մի գեղեցիկ աշխատութիւնը՝ «Огурцы, дыни, арбузы и тыквы վերնագրով, յատուկ այդ չորս տեսակ պտուղները աճեցնելու համար:

— Յետո՛յ:

— Սա էլ «Общедоступное Руководство къ земледѣлію» — Костычева. թէպէտ համառօտ, բայց շատ պարզ և հասկանալի ոճով կազմուած մի ձեռնարկ է երկրագործութեան համար: Իսկ սա՝ Կօպպէի յայտնի «Երկրագործութիւն և անասնապահութիւն» աշխատութիւնն է, որ թարգմանել է պրօֆեսոր Վօյլֆը. լիսուն տարուց աւելի գործածութեան մէջ է և, հմուտների կարծիքով, գիւղատնտեսական գրականութեան մէջ համարուում է իբրև կլասիք գրուածք: Իսկ սա՝ «Скотоводство» — Трипольскаго, յատկապէս կազմուած եղջիւրաւոր անասուններ և ձի, ոչխար ու խոզ պահելու համար:

— Ուրբշի:

— Իսկոյն. «Практическое Руководство виноградарства и виноделия» — Винберга. սա անհրաժեշտ գիրք է այգեգործութեան և գինեշինութեան համար: Մեր գիւղացիների գլխաւոր պարտպմունքը, կարծեմ, դա է: Այդ պատճառով այս ճիւղին վերաբերեալ ձեռնարկներ մի քանիսն եմ ընտրել: Այ, «Руководство по виноградарству» — Пабеля, բազմաթիւ ու բազմազան նկարներով...:

— Իսկ մեղուապահական, հաւաքուծական...:

— Սպտսիր, սպտսիր, դրանք էլ ունիմ. այ, «Птицеводство» — Д-ра Прибыля. պատուական աշխատութիւն է՝ գերմաներէնից թարգմանուած: Իսկ սա «Пчела и пчеловодство» — Бутлерова. մեղուապահական ընտիր ձեռնարկներից մինն է: Սա էլ «Какъ добывать пчелъ» — Иверсена, շերամապահութեան վերաբերեալ մի գեղեցիկ աշխատութիւն է: Սրանցից զատ, եռ գնել եմ, նաև, մի քանի հատ հայերէն գրքեր, այ, օրինակ, Մելիք Շահնազարեանի «Բուսական աշխարհը», Գործնական գինեգործութեան և «Շերամապահութեան» ուղեցոյցները: Նոյնպէս Քաջունու «Մեղուաբուծութիւնը» և «Շերամապահութիւնը»: Թէպէտ ուստեքէն ձեռնարկներով ես Վարդը եմ լի ու լի ծանօթանալ գիւղատնտեսական այս ու այն ճիւղի հետ և, ըստ այնմ, հարկ եղածը սովորեցնել գիւղացիներին, այսուամենայնիւ, այդ ձեռնարկների մէջ կրէինին բազմաթիւ տերմիններ, որոնց հայերէնը չը գտնեմ. ահա, այդ դէպքում օգնութեան կը հասնեն ինձ հայերէն ձեռնարկները:

— Այո, լաւ ես մտածել. գիւղացու աչքում ամեն Վերպ պէտք է հեղինակաւոր երևալ: Բայց ուրիշ էլ ինչ պատրաստութիւն ունիս:

— Ել Բնչ պիտի ունենամ. մնացածն էլ գլխումս է...

— Եւ գրպանումդ, ի հարկէ:

—Առանց դրան հօ բան չի առաջանալ: Բայց սկզբում, կարծեմ, հարկ չի լինիլ դրպանի օգնութեան դիմելու: Դեռ առաջ պէտք է գիւղը մտնել, գիւղացուն ու նրա կարիքներին ծանօթանալ, իսկ այնուհետեւ ամեն բան հեշտ է:

—Նախանձում եմ քեզ, բարեկամ, որքան բաղ-դաւոր ես որ կարող ես այդպէս ազատօրէն նուիրուել հասարակաց գործին. իսկ ես...:

—Ո՛վ է քեզ խանգարում հետեւել ինձ:

—Ո՞վ է խանգարում... աղքատ ծնողներ պա-հելու, քոյր ու եղբայր ասլեցնելու և, նոյն իսկ, ինձ նման ահագին մարդուն կերակրելու անհրաժեշ-տութիւնը:

—Այո՛, իրաւունք ունիս, քո դրութիւնը ծանր է, յարեց իսկոյն Կամսարեանը, զգալով որ ընկերի ցաւոտ տեղը շօշափեց:

—Բայց իմ դրութիւնը մասամբ բարւոքելուց լետոյ, պիտի լիշեմ նա և քեզ հետեւելու պարտքս. մի՛ կարծիր թէ՛ ուսանողական ժողովի որոշումը կարող եմ երբ և իցէ մոռանալ:

—Մի՛ վշտանար, բարեկամ, քո ծնողներն ու հա-րազատները նոյնպէս հասարակութեան անդամներ են. եթէ դու նրանց խնամում ես, դրանով արդէն որոշ չափով ծառայում ես հասարակութեանը: Ես հաւատա-ցած եմ որ երբ դրութիւնդ բարւոքուի, կաշխատես աւելին անել:

—Անշուշտ:

—Ուրեմն, չըխօսենք այլ ևս այդ մասին. դառ-նանք իմ ձեռնարկութեան: Ի՞նչ խորհուրդ ես տալիս. որ կողմում հաստատեմ օգնութեան գործը:

—Դու դեռ չես որոշել:

—Ոչ, որովհետեւ մտածում եմ թէ՛ բոլոր կողմերն էլ մի և նոյն են ինձ համար. ուր որ հայ շինական կայ, այնտեղ էլ կարող եմ գործել:

— Եւ շատ լաւ ես մտածում: Նստի՛ր երկաթուղի
և գնա դէպի աջ: Հենց որ հասար Աղստափա (քա-
մեր պատմական Աղստեն է, չըմբռանաս), իջի՛ր այնտեղ:
Փոստայի կռքը Աղստե գետի ուղղութեամբ կըտանէ-
քեզ դէպի Դիլիջան: Անցել ես դու այդ ճանապարհով:
— Ո՛ր:

— Լաւ ուրեմն, կերթա՛ս, կըտեսնես այն աշխարհն,
ուր քո պապերն են ապրել: Կարող ես հենց առաջին
պատահած հայ գիւղում իջնել և այնտեղ էլ քո օգ-
նութեան գործը հիմնել: Այժմեանից, ի հարկէ, դժուար
է որոշել թէ՛ ինչ պիտի անես. բայց երբ կըմտնես ժո-
ղովրդի մէջ, այն ժամանակ արդէն ինքդ կըտեսնես
նրա կարիքները և կսկսես հոգալ կարևոր դարմանը:
Ինչպէս լաւ, նոյնպէս, և վատ օրինակը վարակիչ է:
Երբ քո ձեռքը կստեղծէ մի գիւղում գովութեան
արժանի գործ, կըտեսնես որ լետոյ լոյս կընկնեն ուրիշ
ձեռքեր, որոնք նոյնը կանեն ուրիշ գիւղերում: Ո՞ր գի-
տէ, գուցէ հենց քեզ է վիճակուած կարապետ լինել
այն դաղափարական գործին, որ ամփոփում է իւր մէջ
գիւղական ժողովրդի ապագայ բարօրութիւնը և որի
մասին այնքան շատ խօսել ու քարոզել է հայ լրա-
գրութիւնը: Երևակայիր թէ՛ ինչպիսի՜ հռչակ պիտի
վաստակես դու հայ հասարակութեան մէջ, երբ լայտ-
նի լինի մի օր թէ՛ այն, ինչ որ գրողները միայն երա-
զել են, դու արդէն մարմնացրել ես քո հաստատուն
կամքով:

— Դու ինձ ոգևորում ես, բարեկամ, բացառանշեց
Կամսարեանը և ընկերոջ ձեռքն առնելով ամուր ամուր
սեղմեց:

— Ոգևորուի՛ր ու գնա՛ գործիր. Աստուած անշուշտ
կ'օրհնէ քո ընտրած ճանապարհը:

Այսքանն արդէն բաւական էր որ Կամսարեանն
իւր որոշումը իրագործէր անպատճառ: Ընկերոջ հեռա-

նալուց լետու, նա սկսաւ իւր իրեղէնները կարգի բերել ու կապկպել:

Չընայելով որ տղա չափին Լիդիա Պաւլովնան ու Կիրիլ Կարպիչը մի անգամ ևս լուրջ վիճաբանութիւն ունեցան իրենց որդու հետ և այս անգամ մալրը ոչ միայն լուղուեց, այլ և կարողացաւ լաց լինել, այսուամենայնիւ, Պետրոսը մնաց անընկճելի: Միակ զիջումը, որ նա արաւ ծնողներին, այն էր, որ խոստացաւ չեղկարել ճանապարհորդութիւնը և աշխատել մի քանի շաբթով վերադառնալ Բորժում:

Այս պլամանը խաղաղացրեց երկու կողմերն էլ և Պետրոսը մի լուսնկայ երեկոյ իւր պարկ ու պուրկը կառքի մէջ ժողովելով, ճանապարհուեց դէպի երկաթուղու կայարանը:

ՄՈՒՐԱՑԱՆ

(Կը շարունակուի)

